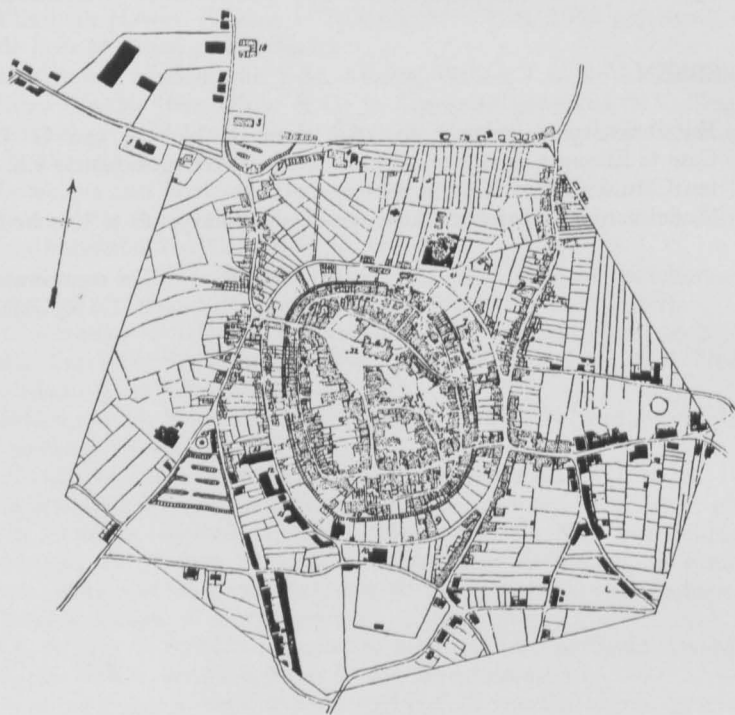

De grote brand van Enschede op 7 mei 1862

*Enschede op de avond van 7 mei 1862.
Het in grijs aangegeven gedeelte van de bebouwing werd bij de brand verwoest.
Alleen de in zwart aangegeven percelen bleven gespaard.*

„Enschede was einde 1862 een stad vol jeugdige kracht, die zich gegord heeft om schoner en krachtiger op te rijzen. Overal is leven en beweging”. Zo luidt het oordeel van de Enschedesche Courant van 31 december 1862, ruim zeven maanden nadat de stad was getroffen door een ramp, die een dusdanige vernieling teweeg bracht, dat de toenmalige minister van binnenlandse zaken mr. J. R. Thorbecke verklaarde dat „alles voor overdrijving vatbaar is behalve dit”. En hiermee doelde hij op de 633 woningen, die verwoest waren, de 44 pakhuizen, 25 stallen, 4 kerken, het raadhuis, 4 scholen, een weeshuis en ruim 20 fabrieken, die dit lot hadden gedeeld. Het was een beeld van een ontzagwekkende verwoesting, waarvan de vaderlandse, maar ook de internationale pers dagenlang berichtte.

Die enorme vuurzee heeft een verpletterende indruk gemaakt op de burgers van het kleine stadje, waar de textielindustrie aan de volledige mechanisatie was begonnen. Het „stadvebrannen” zoals de burgers van Enschede deze ramp noemden, was voor hen een merkteken in de geschiedenis. Als men sprak van een of andere gebeurtenis in het stedelijk leven, dan werd er bij vermeld, dat deze voor of na de brand had plaats gegrepen.

Op de 1e mei 1862 ontving Enschede koninklijk bezoek. Koning Willem III bezocht op zijn rondreis door de provincie Overijssel ook Enschede. De hele stad was met groen en bloemen versierd, tientallen erebogen waren opgericht. De versiering was blijven hangen om de herinnering aan deze heugelijke gebeurtenis nog enige tijd vast te houden, toen op woensdag 7 mei aan het einde van de Kalandersstraat in het huis van Gerhard Wilink, waarvan het achterste gedeelte sedert kort werd bewoond door de fabrieksarbeider Lodewijk van Voorst en zijn vrouw, brand uitbrak. Dat gebeurde omstreeks één uur. Om zeven uur des avonds was de gehele oude stad binnen de stadsgracht (Stadsgraven) met het grootste deel der buitenwijken verwoest. Lodewijk van Voorst werd in hechtenis genomen en geboeid naar Almelo overgebracht, doch zijn schuld kwam niet vast te staan en hij werd op vrije voeten gesteld.

De langdurige droogte van het voorjaar van 1862 en de strakke wind hebben er op die zevende mei toe bijgedragen, dat de ramp een dergelijke omvang heeft kunnen aannemen en bovendien moeten volgens de geschiedschrijvers ook de verdorde, zeer brandbare versieringen, die nog niet waren opgeruimd, een rol hebben gespeeld. De wind wendde zich in allerlei richtingen, blies zwarte rookwolken door de straten, waar de burgers, door een panische angst gegrepen, heen en weer liepen en trachtten een deel van hun bezittingen in veiligheid te brengen. Het kraken en knetteren van de vlammen werd soms overstemd door een gillende stoomfluit; de stoommachines der fabrieken werkten op volle kracht om, in geval de vlammen deze zouden bereiken, de stoom door de gebouwen te laten vliegen. Aan deze sinistere gebeurtenis leverde een onweersbui, die vergezeld van hevige windstoten omstreeks drie uur over de stad trok een toevallige bijdrage. Om kwart voor drie bleef het uurwerk van de stadstoren stilstaan. H. G. Hartman Jz. merkt in zijn verhaal van de brand van Enschede op, dat ook sommige stoomketels zijn gesprongen.

Er zijn behalve woningen, fabrieken, werkplaatsen, kerken en openbare gebouwen vele belangrijke schrifturen, betrekking hebbende op het verleden van Enschede, verloren gegaan. In de Menistenkerk en in de toren van de Grote Kerk verbrandden de papieren van het stadhuis. Het archief van Enschede was eveneens naar de toren gebracht, toen het raadhuis werd bedreigd. Toen de zware luidklok naar beneden viel en door de schok barstte, heeft het archief onder de bronzen stem van de stadstoren nog geruime tijd liggen nagloeien, totdat belangrijke getuigen van Enschede's verleden tot as waren verteerd. Hetzelfde was het geval met vele belangwekkende bescheiden, die in de kantoren van de fabrieken aanwezig moe-

ten zijn geweest. Deze verliezen maken het moeilijk om een volledig beeld te krijgen van hetgeen er destijds in de textielnijverheid omging. Een groot aantal bedrijven werd vernield. Dr. A. Benthem Gz. somt ze in zijn Geschiedenis van Enschede op: de stoomspinnerij van de firma Getkate en Ter Weele aan de Oldenzaalsestraat nabij het weeshuis; de stoomweverij van J. Stroink en Zn. aan de Deurningerstraat, waar later de fabriek Lombok heeft gestaan; de ververij van Lambertus ten Cate aan de Molenteeg (Lambertus ten Cate was op 7 mei 1862 burgemeester van Enschede, doch trad enkele dagen na de brand als zodanig af); de ververij en weverij van Blijdenstein en Co., gevestigd op de plaats waar nu de Burgemeesterstraat zich bevindt; tegenover deze fabriek, aan de andere kant van de Stadsgraven viel de spinnerij van H. ter Weele aan de brand ten offer, voorts de kalenderij van Lambertus Lazonder, die nabij de Eschpoort op de hoek van de Haverstraat en de Langestraat stond; de spinnerij van G. Jannink en Zoon aan de Zuiderhagen; de spinnerij van H. Maasland (Maselands Steumke) tussen de Zuiderhagen en de Stadsgraven, alsmede de spinnerij van H. Romer. De gehele Enschedese industrie was echter niet vernietigd. De stoomweverij en ververij van Van Heek en Co. aan de Noorderhagen, die van Lambertus ten Cate welke grensde aan de ververij (welke vernield werd), de weverij Elderink (waar nu de „Nijverheid” staat), de stoomweverij van Jannink en Ter Kuile (tussen de Zuiderhagen en de Weg van Poortmans Hekken), alsmede de tegenover de gasfabriek gelegen spinnerij van A. Jannink en Co. werden gespaard. Evenmin konden de vlammen de Enschedesche Katoenspinnerij ('n Grooten Stoom), de kleine Enschedesche Katoenspinnerij, beide gevestigd aan de Hengelosestraat, en het bedrijf van Hein van Heek op het Schuttersveld bereiken.

Terwijl de ruïnes nog rookten en hier en daar de vlammen weer oplaaiden, werd in de nacht na de brand een vergadering gehouden op Huize Schuttersveld, waar de Commissaris des Konings, jhr. mr. C. Backer, burgemeester Lambertus ten Cate en de wethouders Jan Stroink Hz. en Gerhard Jannink aanwezig waren. De volgende morgen had een raadsvergadering plaats, welke werd gehouden ten huize van mr. B. W. Blijdenstein wonende aan de Veenstraat, aangezien het raadhuis, de woning van burgemeester Ten Cate, die van de raadsleden en van de secretaris F. J. Kock waren verbrand. In deze vergadering werd een ondersteuningscommissie voor de noodlijdenden aangewezen en maatregelen werden genomen inzake verstrekking van voedsel. Twee dagen na de ramp bezocht minister Thorbecke de stad. Ten huize van Jan Jordaan in Lonneker had er met de minister een bespreking plaats, als resultaat waarvan de volgende dag vierhonderd tenten en zesduizend dekens uit 's Rijks magazijnen naar Enschede werden verzonden. Het telegram werd van Hengelo naar Den Haag geseind, want de telegraafdraden hadden Enschede nog niet bereikt. Reeds de volgende dagen werden de straten vrij gemaakt van puin; muren, die gevaar liepen, werden omgehaald. Op 14 mei werd op de ruïnes een verordening aangeplakt, op grond waarvan alle timmerwerk en metselwerk dat de wederopbouw van enig gebouw tot doel had, ten strengste werd verboden. Het reglement op het bouwen en vernieuwen van gebouwen was vijf dagen later gereed en trad op 3 juni in werking, zodat op de 8e

juni de eerste vergunning tot wederopbouw van een woning werd verleend. Op 1 juli 1862 waren reeds 99 woningen in herbouw.

De totale schade van de brand werd becijferd op *f* 6 933 000,—, een voor die dagen ontzaglijk groot bedrag. Over het algemeen waren de verzekeringen te laag. Honderden van de 3700 ingezetenen van het stadje hebben de eerste nachten na de brand in de open lucht doorgebracht. Vele families waren gevlucht. Een algemene verslagenheid heerste onder de bewoners, ofschoon het daadwerkelijk medeleven in binnen- en buitenland hun enige steun gaf in de moeilijke uren. Tussen de ruïnes en op de weilanden huisden vele Enschedeërs in de witte legertenten met blauwe spitsen. Zij sliepen op stro. Gelukkig hield het weer zich de eerste weken goed, maar toen het, twee maanden na de brand, gedurende drie à vier weken vrijwel onafgebroken regende, maakte zich een wanhoop van de bevolking meester, waartoe het dralen van de assurantiemaatschappijen het zijne bijdroeg. De winter werd door iedereen met bange voorgevoelens tegemoet gezien. In de behoefte aan kosthuizen voor de van elders komende timmerlieden en metselaars kon niet worden voorzien, vandaar dat er een commissie werd benoemd, die zich hun lot aantrok.

Op vele plaatsen hadden eigenaars op hun erven noodwoningen neergezet. Honderden vrachtwagens waren in een bestendige beweging en voerden hout, steen en andere bouwmaterialen aan. Een krantenbericht van die dagen maakt er melding van dat duizenden vreemde werklieden kwamen toestromen en nogal wat jenever consumeerden. De ene bakkerij na de andere begon weer brood te bakken, winkels ontstonden weer uit het puin. De drie rijkstollen tussen Almelo en Hengelo brachten in 1862 *f* 11000,— op, hetgeen *f* 3000,— meer was dan het jaar daarvoor. Dit kwam door de grote aanvoer van bouwmaterialen naar Enschede en de grote toevloed van particuliere rijtuigen, welke naar Enschede reden, want de ruïnes vormden in die dagen een schokkend voorwerp van belangstelling. Bij het lezen van de toeneming van de tolgelden dient men te bedenken, dat het vervoer van „fabrieksgoederen” sterk verminderd was. Dit zou ook zonder de grote brand het geval zijn geweest, want de „katoencrisis” als gevolg van het uitbreken van de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865), deed de toevoer van grondstoffen voor de industrie langzamerhand opdrogen. Men bedenke evenwel, dat als gevolg van de slechte toestand, waarin de wegen verkeerden, de ondernemers er steeds voor zorgden, dat er voldoende katoen in voorraad was. Door de stijging van de prijzen van ruwe katoen, die in Enschede in de niet verbrande magazijnen aanwezig was of die als weefprodukt op weg was naar Nederlands-Indië, werden aanzienlijke kapitalen verdiend. En wat de grote brand betreft, het gezegde „in de brand uit de brand” was zeker van toepassing voor Enschede. Dr. Benthem en dr. J. A. P. G. Boot zijn het daarover volkomen eens. Dr. Benthem zegt: „In 1861 waren in Enschede acht stoomspinnerijen met 22600 spinnen en 6 stoomweverijen met 868 getouwen werkzaam. De kleine handweverijen hadden de concurrentie met de handweverijen niet kunnen volhouden en waren gaandeweg na 1850 opgeheven; de talrijke spinhuezen waren reeds eerder opgedoekt.

Alles wees er op dat het ogenblik aanstaande was, dat de stoom de hand-

nijverheid geheel zou verdringen, toen op 7 mei 1862 aan de industrie een slag werd toegebracht, die haar aanvankelijk geheel scheen te zullen vernietigen, doch die in de toekomst voor de nijverheid de meest gezegende gevolgen had. Het merendeel der fabrieken werd in de as gelegd juist in de tijd van de Amerikaanse crisis, toen de burgeroorlog in de Verenigde Staten aanvoer van katoen van daar verhinderde en de katoenindustrie in geheel Europa met de ondergang bedreigde. De stad Enschede herrees schoner dan tevoren en in plaats van de oude fabrieken verrezen nieuwe met de nieuwste verbeterde machines, die onze industrieëlen in staat stelden de mededinging met de beste Engelse fabrieken vol te houden. Vijf jaar na de brand waren reeds weer 11 stoomspinnerijen met 63350 spullen en 13 stoomweverijen met 2659 weefgetouwen in en om Enschede in werking”.

„Onze industrie”, zo gaat Dr. Benthem verder, „scheen een nieuw tijdperk te zijn ingetreden, dat nog voordelig bij het vorige reeds bloeiende tijdperk zou afsteken”. Dr. Boot schrijft o.m. dat het bijna geheel afbranden van Enschede geen belemmering bracht voor de regelmatige uitbreiding van de nijverheid. Groot verlies betekende het afbranden van de spinnerijen niet. Bovendien waren de meesten verzekerd en de eigenaren konden de uitgekeerde schadevergoedingen gebruiken bij de opbouw van meer moderne bedrijven. Ook werden in de jaren nieuwe spinnerijen gesticht door firma's, die vroeger een dergelijke fabriek niet bezaten.

Voor de stad Enschede had de brand bovendien tot gevolg dat de Stadsgraven werd gedempt, er werden riolen aangelegd, de beide stadspoorten werden geslecht, straten werden verbreed, het Marktpllein vergroot. Op 1 januari 1864 waren 630 woningen herbouwd en bij de inwijding van het nieuwe stadhuis op 7 mei 1864 kon het stadsbestuur naar waarheid verklaren, dat de orde in alles was hersteld en dat de welvaart meer en meer terugkeerde.

Enschede

H. M. STEGEMAN.